

ממחלה להמלכה - מעונשים לסליחה - מספקות לפתרון הערות למאמרו של י' רוזנסון

פרשת אבישג השונמית, הפותחת את ספר מלכים (מל"א א', א-ד), נחשבת, בעיני רבים, רק כמצג, או כהערה מקדימה מבארת, לפרטים שנחוצים לסיפור העיקרי שבא אחריה. פרופ' ישראל רוזנסון (להלן י"ר) רואה בפרשה זו מפתח חשוב להבנת האירועים בבית דוד בכלל ובפרק הפתיחה בפרט, ומציע מתוך כך הסבר מקורי למשמעותה בנוגע למאבק הירושה בין אדוניה לשלמה.

אני מסכים לדעתו על מקומה החשוב של פרשת אבישג בפרק א', אבל חולק על הניתוחים הפסיכולוגיים שהוא מציע בנוגע למערכות היחסים האישיים בין גיבורי הפרק, ושאותם העמיד כתשתית להבנת המאבק על ירושת הכיסא, ובעיקר על דרך הלימוד שהוא מציע, שמתבססת הרבה מדי על שתיקת הכתובים ועל הפערים הקיימים בסיפור האירועים בתנ"ך.

בצד הביקורת, אציע גם הסבר אפשרי אחר לקשר שבין פרשת אבישג לפרשת מאבק הירושה, וכן הסבר נוסף למקומה בראש ספר מלכים.

1. י"ר הראה, שהפרשה המביכה של הבאת אבישג השונמית לארמון המלך היא שלב נוסף בעונשו המתמשך של דוד על חטא בת שבע (עמ' 79). פרשנות זו מתבססת על הדמיון הכללי בין שתי הסיטואציות, והיא מחוזקת בקשרים לשוניים וספרותיים משכנעים למדי בין שתי הפרשיות (עמ' 76-78).

חיזוק נוסף להצעה זו ניתן להביא מהפסוק המתאר את כניסת בת שבע אל דוד, שמציין, לכאורה ללא צורך, "ואבישג השונמית משרת את המלך" (פס' טו). דרשת חז"ל על אתר (הערה 34 במאמר) מבטאת את רגישותם לייתור זה ולמתח שהוא יוצר בין בת שבע לבין אבישג. הקשר המתוח בין שתי הנשים הללו נמשך גם לאחר מות דוד, בבקשתו של אדוניה לקחת את אבישג לאישה, שהופנתה, לא בכדי, לבת שבע, וזו מיהרה להסכים לה (ב', יג-כב). על המשמעות החתרנית של בקשת אדוניה עמד שלמה המלך מיד, אך אמו לא ראתה בה אלא הזדמנות להיפטר מצרה זו (תרתני משמע) שניקרה את עיניה מאז שהובאה אל הארמון. נראה, שקווי הדמיון ונקודות

* י' רוזנסון, 'ממחלה להמלכה - עיון בפרק א' במלכים', מגדים, לט, תשס"ד, עמ' 71-88.

המפגש המרובות בין שתי הנשים באו ללמד שפרשת אבישג אינה מכוונת רק כלפי דוד. במידה מסוימת, היא משמשת מזכרת עוון ועונש גם לבת שבע.¹

2. את הצעת פירושו בנה יש"ר על 'נתונים' שלעניות דעתי הם מסופקים ביותר ועל הנחות יסוד שראויות לבירור נוסף:

א. אהבת דוד לאדוניה - הנחה שנשענת על הפסוק "ולא עצבו אביו מימיו"², על התעלמותו של דוד מהתנשאות אדוניה למלוך, וכן על הקישור המפורש בין אדוניה לאבשלום בנו האהוב (א', 1).³

ב. קרירות דוד כלפי בת שבע - לדעת יש"ר, לא יכולים להתקיים יחסים תקינים של אהבה וחיבה בין דוד לבת שבע אחרי החטאים שחטא כלפיה. להנחה חינוכית-עקרונית זו, צירף יש"ר ניתוח מגמתי למדיי של הפסוקים בשמ"ב י"ב (עמ' 83),⁴ וציין את השתיקה הממושכת ביניהם (שתיקת המספר) מאז ועד לפרקנו.

ג. הסתייגות דוד משלמה - הסתייגות זו מסתברת לדעתו כהמשך ליחסו של דוד כלפי אמו של שלמה, וגם היא מסתייעת מן השתיקה שביניהם מאז לידתו ועד הצוואה בפרק ב', וכן מהתעלמותו של דוד מהמלכת אדוניה.⁵

ד. השכחת השבועה לבת שבע - שתיקת הכתובים והעמימות שנוצרה אצל כל נאמני אדוניה בנוגע ליורש העצר הרצוי לדוד, מתבארת לפי יש"ר (עמ' 84) בהתעלמותו של

1. הביטוי 'מזכרת עוון' לקוח, ולא בכדי, מפרשת סוטה (במדבר ה', טו). העדר המחאה מצד בת שבע בשעת מעשה ושיתוף הפעולה שלה עם דוד לאחר מעשה, בולטים על רקע תגובותיו האמיצות וההפוכות של אוריה, בעלה (שמ"ב י"א, ט-יג). גם ההתנחמות המהירה אחרי האבל הקצר על מותו (שם, כו-כז), אינה צריכה להיזקף רק לחובתו של דוד (כפי שהציע יש"ר, עמ' 83). ראה עוד: מ' גרסיאל, **מלכות דוד**, תל אביב תשל"ה, עמ' 106-109, 125, ולאחרונה, בקיצור, י' מדן, **דוד ובת-שבע**, אלון שבות תשס"ב, עמ' 32-34.
2. עמ' 80 במאמר. אך לפי פשוטה, מבטאת הערה זו את חולשתו של דוד במישור החינוכי; חולשה שמוכרת לנו מיחסיו עם בניו בכלל, ושהתבטאה, למשל, בחוסר תגובתו למעשה אמנון בתמר וביחסו המהסס למעשי אבשלום, ואכמ"ל. לפיכך, הטענה בדבר רצונו העז של דוד לראות באדוניה יורש לכיסאו (עמ' 71), היא מוגזמת ולא מבוססת.
3. עמ' 79 ו-81 במאמר. אבל לפי ההקשר נראה, שהדמיון לאבשלום בא להצביע על אופיו המתנשא של אדוניה, ועל כך שלא למד את הלקח מאחיו ונעשה, גם הוא, כמורד במלכות. קו דמיון נוסף שיתברר בהמשך הוא בכך שאבשלום שכב עם פילגשי אביו, ואדוניה בעקבותיו ביקש לשאת את אבישג. קשה מאוד להסיק מכאן על חיבה של דוד לאדוניה.
4. אלמלא המגמתיות, ראוי היה לראות בתנחומי דוד לבת שבע אשתו אחרי מות הילד, ובהולדת בן שני ממנה, סימנים חיוביים של קבלת אחריות, ביטוי למחויבות ואף לאהבה (בניגוד לדוגמה ההפוכה אצל בנו אמנון). כך אמנם פירשו רבים וביניהם ש' בר אפרת שהוזכר בהערה לניתוח ההפוך שהציע יש"ר לאותו פסוק, עמ' 83), שהצביע על התיאור בפרק י"ב, כד כהקבלה הפוכה ומתקנת מול אותו מעשה בפרק י"א.
5. לדעת יש"ר ידע דוד על המלכה זו עוד לפני שהגיעו אליו בת שבע ונתן הנרעשים, והעדיף להתעלם (עמ' 81-82).

דוד מן השבועה שנכתפה עליו בכורח הנסיבות, ונוח היה לו שתופר מבלי שיעשה דבר בעניינה.

מתוך כל ה'נתונים' הללו הסיק יש"ר, שדוד העדיף את אדוניה על פני שלמה, וניצל את מחלתו וזקנתו כדי להשתמט מן השבועה לבת שבע ולהתעלם מתפיסת השלטון על ידי אדוניה ותומכיו.

לפי פירוש זה באה פרשת אבישג לרמוז על הסיבה להתעלמותו של דוד מהמלכת אדוניה וגם כדי לספק לו תירוץ להשתמט מהשבועה. לשיטתו, מה שבא התנ"ך ללמדנו הוא שלא רצונו של דוד (המושפע מחשבונות אישיים ומסיבוכים פסיכולוגיים) יקבע את ממשיך השושלת, אלא רצון ה' לבדו (שאינו לו הסבר במאמר). כפי שהערנו, מהלך זה בנוי על הנחות והשערות שאינן מופיעות בכתובים. אין שום ביטוי לחיבתו של דוד לאדוניה, אין רמז להתנכרותו לבת שבע או לשלמה,⁶ ואין סיבה לשלול את עדות נתן הנביא שאכן "אדונונו דוד לא ידע" על המלכת אדוניה.

גם הניתוח הפסיכולוגי של יחסי דוד ובת שבע לאחר החטא וגם הניסיון ללמוד מהם על קרירות והסתייגות ביחסו של דוד לשלמה (בניגוד ליחסו האוהד לאדוניה), הן ספקולציות פרשניות אפשריות אבל סובייקטיביות לחלוטין, ובמידה רבה גם מגמתיות (יש"ר ברוב ישרותו אינו מסתיר את היותן כאלה).⁷ ניתוח הכתוב ומה שמסתתר מאחורי הכתוב, מתבסס, אם כן, יותר על השקפת עולם אישית ועל מגמות חינוכיות לגבי מה שהיה ראוי שיהיה, מאשר על מהלך הסיפור ולשון הפסוקים.

שתיקתם או 'עמימותם' של פסוקים במקרא ראויה, כמובן, לתשומת לב מעמיקה, וניתן אף ללמוד ממנה במקרים רבים על מגמות ועל מסרים של הכתוב, אך יש להיזהר מלתלות בה כל פירוש אפשרי מבחינה תאורטית, ללא בסיס של ממש בפסוקים. יש להבחין בין זיהוי הפערים הקיימים בסיפור והעמימות שהם גורמים להבנת המעשים והמגמות של האישים הפועלים בו, לבין הצגת תזה שמושגת בעיקר על העמימות והופכת אופציה תיאורטית להצעת פירוש שהולכת וצוברת 'הוכחות' נוספות על סמך הערפל והשתיקה.⁸

6. סיפור היחסים ביניהם הסתיים בשמ"ב י"ב, באופן שמעיד על אהבה, קבלה והשלמה, ולא הייתה סיבה לחזור ולספר על מערכת יחסים זו שוב עד לפרקנו.

7. כבר בפתיחת המאמר מצהיר יש"ר: "לא יעלה על הדעת שאהבה, חיבה... או איזשהו רגש חיובי אחר... יצמחו כתוצאה ממעשה דוד בבת שבע ואוריה" (עמ' 72). הוא חוזר על כך עוד מספר פעמים לאורך המאמר, וחותם בסופו: "הנחתי הייתה כי לא ייתכן שהמעשה שעשה דוד יסתיים בכי טוב" (עמ' 87).

8. לדיון מקיף במערכת הפערים הקיימת בסיפור המקראי ובאפשרויות השונות למלאם ראה מ' פרי ומ' שטרנברג, 'המלך במבט אירוני - על תחבולותיו של המספר בסיפור דוד ובת שבע ושתי הפלגות לתיאוריה של הפרוזה', **הספרות** א/2, 1968, עמ' 263-292. ובעיקר עמ' 263-292.

3. על השאלות שעלו במאמר ניתן להשיב באופן שהולם יותר את מעשיהם ואת אופיים הגלוי של 'גיבורי' הפרק ובעיקר את יחס התנ"ך אל חטאו של דוד ואל תשובתו. ייתכן, אמנם, שהרהורי התשובה של דוד הביאו אותו לחשוב (כפי שהציע יש"ר) שאין זה ראוי ששלמה - פריו המאוחר של אותו מעשה - ימלוך אחריו.⁹ אך מצד שני, חזקה עליו ברכתו של נתן בשם ה' שהביאה, כנראה, כבר אז, לשבועה שנזכרה בפרקנו. הידיעה שה' אוהב את שלמה, חיזקה בוודאי לא רק את אהבתו שלו לבנו אלא גם את המחשבה, שלמרות הכול, ראוי הוא למלוך אחריו.¹⁰

את השתיקה ואת העמימות בנוגע ליורש המיועד ובנוגע לשבועה שלא נודעה עד כה, ניתן לתלות בתהליך התשובה הארוך, הקשה והכואב שעבר על דוד למן היום שחטא ועד יום מותו.¹¹ למרות אהבתו לשלמה ומחויבותו לבת שבע, הוא נרתע ונמנע מלהכריז ברבים על ייעודו של שלמה ועל השבועה לאמו, מפני שהיה בכך כדי להזכיר את חטאו ואת חטאה, ולעורר בכך את כל המרננים אחרים.¹²

ייסורי התשובה של דוד, המבוכה והספקות, אם, כיצד ומתי להכריע ולהודיע על יורש העצר, לטובת העם, לטובת הממלכה ולטובת שלמה, יכולים להסביר את הערפל שנוצר בנוגע לירושת הכיסא, ולגרום לכל אותם מתחים ושתיקות ולכל התופעות האחרות שהוזכרו במאמר.

לפי דרכנו, פרשת אבישג השונמית אמנם רומזת באופן מכוון וברור לחטא דוד ובת שבע, כהצעתו של יש"ר, אבל היא לא באה להוסיף עונש נוסף לדוד, וגם לא באה להסביר את העדפת אדוניה על פני שלמה (שאינן לה בסיס בפסוקים). היא מזכירה את החטא כדי לבשר על תיקונו ולסגור את מעגל העונשים והאסונות

263-267. הם מצביעים על שלוש היפותזות למילוי פערים בסיפור ומדגישים את הצורך בשמירה על ההסתברות ועל הרלוונטיות של ההצעות למירב הפרטים הקיימים בסיפור באופן גלוי. ראה עוד את תגובותיהם של ב' ערפלי, 'זהירות סיפור מקראי', **הספרות** 3/ב, תש"ל, עמ' 580-597, ושל א' סימון, 'סיפור מקראי בתפיסה אירונית', שם, עמ' 607-598, ואת תשובתם הארוכה של מ' פרי ומ' שטרנברג, 'זהירות ספרות', שם, עמ' 663-608.

9. בהמשך לכך, ניתן אף להעלות על הדעת, שבשיקול קר וענייני, עדיף היה לדוד שאדוניה ימלוך אחריו וכך יסייע להשכיח את חטאו שיידחק לשולי ההתעניינות הציבורית.

10. הודעת נתן על אהבת ה' לשלמה ועל הוספת השם ידידה לשמו, היא ביטוי ראשוני לקבלת תשובתו של דוד ולסליחה על החטא. אך אין בה עדיין הנחיה מפורשת לגבי היותו הבן הממשיך ויורש המלכות. דבר זה הושאר, גם אצל מלכים אחרים, ללא הנחיה אלוהית, והיה מסור להחלטתו של המלך שהיו לו מספר בנים ראויים לרשת אותו.

11. את הכאב והקושי הפסיכולוגי הזה, אין צורך 'להמציא'; הוא קיים בפסוקי פרק י"ב, בפרקים הבאים אחר כך בשמ"ב ובפרקי תהילים רבים, שנדרשו בהתאם על ידי חז"ל. ראה למשל: סנהדרין קז ע"א-ע"ב, על ייסוריו, בושתו ותחנוניו של דוד לפני הקב"ה שימחלו לו על אותו עוון.

12. את שונאי דוד הללו היטיבו חז"ל לתאר במדרשים רבים, שאחד מהם נזכר בפרק הסיום במאמרו של יש"ר, ואחר להלן בהערה 14.

שפקדו את ביתו של דוד מאז. הזיקה והמתח שבין אבישג לבת שבע באו, כנראה, ללמד על תיקון החטא על ידי דוד,¹³ ובסופו של דבר גם על פתרון הספק בשאלת ההמשכיות.

המלכת שלמה בסוף הפרק סוגרת מעגל עם תחילתו ('עד שלא שקעה שמשו של דוד זרחה שמשו של שלמה') וזוהי תשובת התנ"ך למקטרגיו של דוד.¹⁴ היא באה לבשר שתשובתו של דוד התקבלה, ועוונתו נרצה, כי לקח מיד ה' כפל כפליים ("ארבעתיים") על חטאתו אשר חטא.

4. לסיפור הבאת אבישג השונמית אל דוד, בראש ספר מלכים, יש מספר תפקידים: אבישג הייתה, אולי, הָרָז להתנשאותו של אדוניה למלוך, והיא בוודאי זו שהכשילה אותו אחר כך בהיותה מושא לבקשתו בפרק ב' (פס' יג-יח), שהפכה להיות העילה להריגתו ולחיסולם של כל תומכי המרד. אך תפקידה הראשון והמפתיע בסיפור הוא בהצגת עליבותו של דוד המלך בזקנותו.

לתפקיד זה יש, לדעתנו, שתי מטרות: האחת - לחתום את עונשו של דוד על חטא בת שבע, כפי שהוסבר לעיל (ולתאר שוב את יכולתו להתנער מחולשה ומשפל ולהמשיך להנהיג את הממלכה עד אחרית ימיו). והשנייה, הפוכה - לפתוח את ספר מלכים באמירה מקראית חריפה ונוקבת על מוגבלותם, קטנותם וחולשתם של מלכים בשר ודם.¹⁵ דווקא בדוד בחר התנ"ך לאמירה זו, כדי ללמוד ממנו בקל וחומר על כל המלכים שיבואו אחריו. ספר המלכים עולה ומכריז מתחילתו: אלה תולדות המלכים ביהודה ובישראל, כולם היו בני אנוש, בשר ודם, עלו למלוכה, נפלו בחטא ואחריתם זקנה וחולשה. ומשום כך אין לנו על מי להישען אלא על מלך מלכי המלכים - אבינו שבשמים.

13. לכך, כנראה, כוונה הדגשת הפסוק "והמלך לא ידעה", שמלמדת על הכנעת יצרו ותיקון החטא שבו נכנע ליצרו.

14. הקטגוריה לא פסקו גם לאחר המלכת שלמה. חז"ל נתנו לכך ביטוי גם בשעת ההכרעה של דוד בפרקנו: "שאין הבטחה לצדיק בעולם הזה, ר' פנחס בשם ר' חנין דציפורן אמר 'ויען בניהו בן יהוידע את המלך ויאמר אמן כן יאמר' (מל"א א', לו), והלא כבר נאמר 'הנה בן נולד לך הוא יהיה איש מנוחה' (דה"א כ"ב, ט) אלא אמר הרבה קטיגורין יעמדו מכאן ועד גיחון" (בראשית רבה פרשה עו ב, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 899). גם שנים רבות לאחר המלכת שלמה, בשעת השיא של הקריירה שלו: "כשבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכניס ארון לבית קדשי הקדשים, דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה עשרים וארבעה רגלות ולא נענה... כיון שאמר: 'ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך' (דה"ב ו', מב) - מיד נענה. באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה, וידעו כל העם וכל ישראל שמחל לו הקדוש ברוך הוא על אותו עוון" (שבת ל ע"א).

15. על תפקיד זה עמד יש"ר בהערה קצרה, בתחילת מאמרו.